

De vermoorde onschuld: fout en gelijk in conflict

Babette Kuijpers

13 april 2021

Universiteit Utrecht: Religie en Conflict

Essaywedstrijd VU

Het is de nacht van 2 op 3 juni 2015. Hawija slaapt. De Iraakse stad, waar ISIS op dat moment aan de stadspoorten staat te dringen, wordt ruw gewekt. Hoewel diep in de nacht, lijkt het een kort moment midden op de dag. De knal die met de enorme lichtflits gepaard gaat is oorverdovend. De dromen van de slaap maken plaats voor de nachtmerries van de werkelijkheid. Die nacht laten maar liefst 70 burgers het leven. Onder hen 26 kinderen. Een complete woonwijk is verwoest, tientallen burgers overleden. Honderden andere Irakezen zijn alles behalve het leven zelf verloren.

Het verhaal van de bom, afkomstig van een Nederlandse F-16, staat gegrift in het collectieve Irakese geheugen. Het was schokkend, memorabel — of althans, dat zou je denken. Onze minister-president, Mark Rutte, dacht hier blijkbaar toch anders over. Toen de statistieken van het bombardement hem ter ore kwamen, deed hem dat blijkbaar dusdanig weinig, dat hij hier naar eigen zeggen “nul herinnering” aan heeft. Mooier, zo zegt hij zelf, kan hij het ook niet maken: hij zou zich er werkelijk niets van kunnen herinneren. Nu laat het Haagse geheugen wel vaker te wensen over, zoals we recentelijk weer hebben gezien. ‘Hawija’ legt echter een groter probleem dan selectieve dementie bloot. Het onthult een patroon van opzettelijk onwetendheid, paradoxaal genoeg direct resultaat van het feit dat de wetenschap zich in snel toenemende mate bezighoudt met drones, surveillance en vooral remote warfare. Weinig boots on the grounds maar des te meer precisiebombardementen en drone-aanvallen. Oorlogsgeweld wordt ondanks al die precisie steeds moeilijker te vatten, moeilijker te traceren, moeilijker te zien — oorlog is zelden minder transparant geweest.

In de politiek gaat het niet meer over gelijk hebben, noch over goed om kunnen gaan met je ongelijk; de kracht van politici ligt meer dan ooit in ignorantie. Mark Rutte vroeg zich niet af of hij in het geval van Hawija ongelijk had gehad, laat staan waarom. Jeanine Hennis van Defensie net zo min. In plaats daarvan hielden zij een slag om de arm; verscholen zij in de nevel van deze nieuwe methode van oorlogsvoering. De balans tussen effectiviteit en transparantie, of - wellicht nog belangrijker - tussen effectiviteit en moraliteit, is ernstig verstoord. Nu lijkt het mij aan wetenschappers om deze

balans te herstellen. De wetenschapper werkzaam in het gebied van conflict studies dient op de rem te trappen, en zichzelf de belangrijkste vraag te stellen, al is het maar omdat het in de politiek niet gebeurt: waarom heb ik ongelijk?

Nelson Mandela, dissident, vrijheidsstrijder en president, zei ooit het volgende: “There is no moral goodness in using an ineffective weapon.” Dit lijkt haast de lijfspreuk te zijn geworden van hen die zich bezighouden met oorlogsvoering, hetzij op academisch level, hetzij in de politiek. De cognitiewetenschappers Thomas Philip, Ayush Gupta, Andrew Elby en Changra Turpen hebben onderzoek gedaan naar het belang van ideologie in onderwijs. Dit onderzoek wijst uit dat ideologie a priori haast onbelangrijk wordt geacht tijdens discussies tussen studenten die worden opgeleid tot ingenieurs van lange-afstandswapens. Effectiviteit, daarentegen, staat hoog in het vaandel. Eén van de studenten stelt pragmatisch dat moorden middels drones of precisie-bombardementen moet worden beschouwd als zijnde een ‘trade-off analysis’: wat is een acceptabele ratio, zo vragen de studenten zich af, tussen burgerslachtoffers en vijandelijke slachtoffers? De discussie omtrent de humaniteit van een dergelijk wapen leggen de studenten vrij snel naast zich neer. Oorlog, zo menen ze, is toch “one of the fundamentals of nature”, dus over de onderliggende dynamieken en de moraliteit van moorden an sich hoeven zij zich verder niet druk te maken. In plaats van zich óók te buigen over belangrijke kwesties zoals oorlogsethiek, de psychologische en vooral de politieke effecten van remote warfare, worden de wapens zelf verder ontwikkeld. Ze moeten kleiner, stiller, sneller, dodelijker — en dit worden ze.

De grote stappen die worden gezet lossen geenszins het probleem van een gebrek aan transparantie op. Sterker nog: het lijkt het te faciliteren. Remote warfare is in de kern ontworpen om de levens van militairen te sparen. Het historische ideaal van lichamelijk opoffering, zo schrijft journalist Grégoire Chamayou, heet nu volkomen abominabel en weerzinwekkend; de belichaming van morele horror. Het redden van militaire levens is daarentegen een zeer nobel streven, maar met een duidelijke schaduwzijde. De dood van tientallen Irakese burgers blijkt minder te shockeren dan die van twee Nederlandse militairen in Mali, waarbij de minister van Defensie zich in 2016 geroepen voelde zowel een verklaring te publiceren als een persconferentie te houden. Minister Hennis nam in niet mis te verstane woorden verantwoordelijkheid voor het “tragische ongeval”, waarover ze de kamer na een onderzoek “vanzelfsprekend nader zal informeren.” Na Hawija, een klein jaar eerder, bleef iedereen echter angstvallig stil. Er werd geen verklaring gegeven, onderzoek verricht of verantwoordelijkheid genomen. Jeanine Hennis, destijds Minister van Defensie, ontkende betrokkenheid; in Den Haag wees men naar coalitiepartners, wees men naar elkaar, verdraaide, verloor en vergat. En Nederland leek op haar beurt ook vrij onverschillig over hetgeen precies was voorgevallen tijdens de nacht van 2 op 3 juni. Er waren immers amper Nederlanders aanwezig; een

enkele Nederlander vloog de F-16 op eenzame hoogte, nog een paar zaten diep in de Jordaanse woestijn toe te kijken. Als het puntje bij paaltje komt zijn wij, net als ieder ander, simpelweg meer begaan met hetgeen dichtbij gebeurt; met de mensen die dichtbij ons staan. Hawija is meer dan 3.500 kilometer verderop, en hier maakte Den Haag dankbaar gebruik van.

Onder het voorwendsel van onder meer de befaamde war on terror hebben de coalitiepartners, onder wie de Verenigde Staten, Nederland, Frankrijk en Canada, vrij spel gekregen. Dit spel wordt allengs vrijer nu het steeds beter mogelijk is eigen mensen weg te houden uit conflictgebieden. Oorlog behoort steeds meer tot de orde van de dag, en toch zien of horen wij zelden meer iets over de gruwelen ter plaatse. Wanneer ons wel iets bereikt, lijkt niemand meer precies te willen weten hoe de vork in de steel zit. Onwetendheid is hier de politieke reddingsboei, toegeworpen door ons als wetenschappers. Hoe kan het toch mogen dat de wetenschappelijke sprongen die worden gemaakt een afname aan kennis faciliteren?

Onwetendheid ligt niet langer in het verlengde van ongelijk, maar is nu het gewenste alternatief. Wij als wetenschappers moeten dit herstellen door het belang van ongelijk te benadrukken, door de brug tussen het meetbaar effectieve en het ongrijpbare morele opnieuw te bouwen. Moraliteit is namelijk niet te vatten in berekeningen. Ze is binair noch eenduidig. Het schetsen van een ethisch kader kenmerkt zich door vallen en opstaan, fouten maken en hiervan leren. De drones, de vliegtuigen en bommen worden inderdaad steeds beter, doelgerichter, effectiever. Dit betekent echter niet alles goed gaat, dat we onszelf een schouderklopje moeten geven alvorens door te gaan met het verscherpen en verlengen. De belangrijkste vraag die wij onszelf nu kunnen stellen is niet “wat doen wij goed?”, maar “waarom hebben wij ongelijk?”. Waaraan schort het nog in onze “trade-off analysis”? Waarom moeten wij conflict wellicht niet zien als “one of the fundamentals of nature”, maar juist puur als het resultaat van menselijk handelen? Waarom behandelen wij bepaalde gebieden van conflict studies als haast separaat van de werkelijkheden van conflict?

Als wij als wetenschappers niet langer aan onszelf durven te twijfelen, onze disciplinaire tunnel niet willen inruilen voor de verbindende brug, hoe kunnen wij dan precies dit van politici vragen? Ook wij moeten het fout durven hebben, buiten onze comfort-zone durven treden en de moeilijke vragen kunnen en willen aankaarten. De plicht tot transparantie en verantwoording moet liggen in Den Haag, maar wellicht kunnen wij hier de handvatten voor verschaffen. Fouten moeten weer een hoger goed worden dan onwetendheid, opdat we inzien dat er wellicht geen morele goedheid zit in het gebruik van een ineffectief wapen, maar dat moraliteit en effectiviteit ook verre van synoniem zijn.